

Полтавський Андрій Олександрович,
помічник директора Київського НДІСЕ
Міністерства юстиції України

ПИТАННЯ УНОРМУВАННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ НАЦІОНАЛЬНИМИ СТАНДАРТАМИ УКРАЇНИ

На сьогоднішній день нормативне забезпечення діяльності з огляду місця події є недосконалим, починаючи від Кримінального процесуального кодексу України та закінчуючи відомчими нормативно-правовими актами. Здебільшого зазначені норми носять загальний характер та не відображають сучасні міжнародні тенденції з організації та проведення оглядів (досліджень) місць подій.

Так, у 2008 році Генеральною Асамблеєю Європейської кооперації з акредитації (EA) та Генеральною Асамблеєю Європейської мережі криміналістичних установ (ENFSI) ратифікується Керівництво з імплементації ISO/IEC 17020 «Conformity assessment. Requirements for the operation of various types of bodies performing inspection» («Оцінка відповідності. Вимоги до роботи різних типів органів, що проводять перевірку») у сфері розслідування місця злочину (EA-5/03 «Guidance for the implementation of ISO/IEC 17020 in the field of crime scene investigation»).

У 2014 році з метою актуалізації спрямування процесів акредитації судових лабораторій, що займаються криміналістичним аналізом та судовою експертизою, Міжнародна організація з акредитації (ILAC) випускає нову версію Керівництва – «Модулі в судово-науковому процесі» (G19:08/2014 «Modules in a Forensic Science Process»), в якому надаються загальні вказівки щодо застосування, у тому числі, стандарту ISO/IEC 17020.

У 2018 році технічним комітетом Міжнародної організації із стандартизації (ISO) 272 «Судові науки» («Forensic sciences») було опубліковано міжнародний стандарт ISO 21043-2:2018 «Forensic sciences. Part 2: Recognition, recording, collecting, transport and storage of items» («Розпізнавання (виявлення), запис (фіксація), збір (вилучення), транспортування і зберігання предметів»), в якому закладені основні принципи проведення огляду місця події, деякі положення якого викладено нижче. При цьому, порядок виявлення, фіксації, вилучення тощо цифрових доказів регламентовано стандартом ISO 27037, гармонізованим в Україні як національний.

Із змісту стандарту ISO 21043-2:2018 (далі – Стандарт) витікає, що підрозділи, які проводять огляд (досліджують) місця події, мають запровадити у своїй діяльності систему управління якістю за вимогами

ISO/IEC 17020, що передбачає собою, перш за все, наявність задокументованих політик та/або процедур, які повинні включати:

- а) контроль документа;
- б) вимоги до освіти й підготовки персоналу для забезпечення компетентності;
- г) як здійснюються та переглядаються корегувальні дії;
- д) контроль та облік відповідності політикам та процедурам;
- е) перевірки якості, включаючи експертну оцінку;
- є) контроль запису;
- ж) відповідальність, повноваження і роль персоналу;
- з) технології, методики, стандартні операційні процедури;
- і) порядок використання зовнішніх постачальників послуг.

У стандарті велика увага приділяється оцінці ризиків для здоров'я, що можуть бути неочевидними та неконтрольованими, та безпеки персоналу, що буде задіяний, зокрема:

- біологічні;
 - хімічні та наркотичні;
 - обмежений простір;
 - електрична проводка (небезпечна схема проводки, небезпечно перевантажені схеми);
 - вплив ультрафіолетового випромінювання (використання джерел світла);
 - екстремальні температури;
 - пожежа;
 - вдихувані частки небезпечного пилу;
 - люди та тварини, що пов'язані з місцем події (підозрювані, домашні тварини);
 - пастки для людей (оголені проводи, вибухові речовини, розтяжки);
 - фізичні (вогнепальна зброя, інша зброя, гострі предмети);
 - психологічні (вплив травматичних обставин або картин подій);
 - радіологічні;
 - будівельні (небезпечні підлоги, стіни, покрівлі);
 - небезпечне слизьке покриття, ковзання або падіння;
 - пристрої, що не розірвалися, тощо,
- що мають бути оцінені з наступним вжиттям запобіжних заходів відповідно до вимог щодо охорони праці та техніки безпеки.

Окремо наголошується на необхідності визначення ролі та обов'язків персоналу, який повинен бути компетентним та зобов'язаним:

- знати та застосовувати на практиці знання кримінального процесуального права, тактики та методики проведення огляду місця події, зокрема визначення предметів потенційної судової цінності;

- розумітися на методах виявлення (розпізнавання), фіксації (записування), вилучення (збирання) із наступним пакуванням предметів, що можуть мати потенційну судову значимість, їх транспортуванням та зберіганням до проведення судової експертизи;

- запобігати втратам, руйнуванню, забрудненню або змінам слідової інформації, зокрема необхідно вживати заходів для зменшення забруднення між задіяними особами, предметами, приміщеннями, обладнанням, учасниками огляду та/або місцями подій:

- предмети вилучені з жертв, підозрюваних і місць подій збираються і упаковуються окремо;

- коли це можливо, предмети з жертви й підозрюваного повинні відбиратися різними особами; якщо це не можливо, особа, яка відбирає предмети, має змінити засоби індивідуального захисту між відборами предметів;

- обладнання для відбору має бути одноразовим та викидатися після кожного використання; якщо це неможливо, тоді обладнання для відбору дезактивується після кожного використання ефективною процедурою очищення;

- обладнання для відбору та упаковки повинно бути вільним від виявленого забруднення щодо типу матеріалу, який відбирається, та методу відбору, який має проводитися;

- відповідні засоби індивідуального захисту одягаються та змінюються, коли це необхідно, щоб мінімізувати забруднення;

Повинно бути визначено та задокументовано мінімальний рівень освіти, підготовки та досвіду персоналу, продемонстровано його компетенцію з відповідною фіксацією. Задокументовані політики мають включати підтримку навичок та досвіду персоналу, таких як безперервна освіта, постійні тренінги та переоцінка компетентності.

Положеннями Стандарту встановлюється, що обладнання та витратні матеріали повинні бути придатними на предмет їх передбачуваного використання. Серед них визначаються ті, що суттєво можуть вплинути на надійність результату. Документально оформлена процедура повинна включати порядок проведення:

- калібрування і/або перевірку ефективності;
- очищення;
- запобігання забрудненню;
- обслуговування;

- експлуатаційного використання;
- простежування,
- а також вимоги до робочого середовища й зберігання.

Технічне обслуговування, калібрування і/або перевірка ефективності визначеного обладнання та витратних матеріалів має реєструватися.

Стандартом передбачено, що мають бути задокументовані методики застосування методів виявлення, відбору та вдосконалення, у тому числі, заходи контролю якості. Обладнання та реагенти, що можуть суттєво вплинути на надійність результату, повинні бути перевірені на продуктивність на планових засадах, за винятком комплектів одноразового використання, ефективність яких перевіряється для кожної партії. Результати перевірок діяльності повинні реєструватися та оцінюватися відповідно до визначених критеріїв ефективності.

Підрозділи повинні бути забезпечені приміщеннями, що мають відповідати їхньому передбачуваному використанню, в яких повинні бути безпечні зони для зберігання та обробки обладнання та витратних матеріалів. Мають бути задокументовані процедури для зниження ризику зараження. Це включає в себе підтримку чистого середовища, доступного тільки уповноваженому персоналу.

В одному з основних розділів стандарту передбачено порядок першого реагування на місцях подій, що повинний бути задокументованим у відповідних керівництвах для тих, хто прибуває першим, для зменшення втрат, руйнування, забруднення чи змін з метою забезпечення цілісності та збереження місця події. Відповідні керівництва мають бути для співробітників, які не є співробітниками правоохоронних органів та можуть бути задіяними на місці події (представники швидкої медичної допомоги, інших рятувальних служб). Першим найважливішим завданням є збереження життя та безпеки, включаючи персонал, який реагує першим. Потім, наскільки це можливо, необхідно забезпечити збереження місця події з мінімальним забрудненням та порушенням його первісного стану. Той, хто реагує першим, повинен, наскільки це можливо на практиці, діяти наступним чином:

- а) оцінювати будь-які можливі небезпеки для здоров'я та безпеки;
- б) виявляти будь-якого потерпілого (-их) і надавати допомогу;
- в) оцінити можливі точки входу та виходу;
- г) зберегти місце події від втрати, руйнування, забруднення або зміни шляхом:

- недопущення до місця події несанкціонованих осіб;
- обсергації місця події (наприклад, виставлення кордону) та запобігання несанкціонованого доступу;
- зведення до мінімуму будь-яких контактів з предметами потенційної судової важливості;
- е) розпочати вести журнал запису входу та виходу всього персоналу на місці події;
- є) записувати початкові спостереження місця події та умови;
- ж) зберігати предмети, що можуть бути втрачені до прибуття персоналу з огляду місця події;
- з) здійснювати відповідні записи всього, що, можливо, становитиме інтерес для фахівців;
- і) зберігати записи, включаючи будь-які фотографії та відеоматеріали;
- к) докладно інформувати слідчих та персонал з огляду місця події.

Положеннями Стандарту визначено, що з метою визначення належного судового (криміналістичного) реагування, включаючи необхідний персонал і обладнання, необхідно з'ясувати, при першій же нагоді, наступну інформацію:

- характер події;
- місце, час та дата вчинення;
- місце розташування будь-яких вторинних місць події;
- потребу в кордонах і наявність відповідних існуючих кордонів місця події;
- будь-які особливі небезпеки для безпеки, пов'язані з місцем події чи предметами, та рівень засобів індивідуального захисту, що буде використовуватися під час обстежень (захисне спорядження повинно запобігати забрудненню місця події, а також захищати учасників огляду);
- про те, хто мав контакт або пов'язується з місцем події і з якою метою щось було переміщено, змінено або порушено;
- про осіб, які задіяні або виступають у ролі свідків та які потенційно можуть мати відношення до події.

Працівниками правоохоронних органів, що реагують першими, персоналом з огляду місця подій повинен здійснюватися запис осіб, які перебували на місці події.

Дослідження місць подій повинні бути систематичними, неупередженими, належним чином спланованими, скоординованими та документально оформленими для оптимізації розпізнавання і збору предметів, що мають потенційну судову цінність.

При оцінці місця події враховуються наступні фактори:

а) механізм забезпечення безпеки місця події, включаючи маршрути в'їзду/виїзду;

б) ділянки в межах місця, де потрібно провести дослідження;

в) умови навколишнього середовища, що вимагатимуть пріоритету щодо обробки певних територій та предметів;

г) дослідження, що необхідно провести до того, як предмет буде оброблений і/або переміщений;

д) чи потрібні додаткові координація та /або залучення (у т. ч. консультації) спеціалістів, обладнання або допомога.

Для проведення дослідження місця події повинно бути розроблено його (дослідження) стратегію, що залежить від обставин справи та професійного судження яка (стратегія) повинна включати:

а) наявність ресурсів;

б) ризики для здоров'я і безпеки та відповідні запобіжні заходи, включаючи засоби індивідуального захисту;

в) захисні заходи, необхідні для запобігання забруднення, включаючи засоби індивідуального захисту;

г) відповідні методи пошуку (виявлення);

д) предмети, що підлягають збору, та вимоги до процесу їхнього збору;

е) послідовність дослідження (огляду);

є) методи запису (фіксації), що будуть використовуватися, та (стратегія) повинна бути переглянута за результатами отриманих висновків, поглядів, у разі надходження додаткової інформації або зміни обставин.

Перед завершенням дослідження місця події необхідно переглянути його (дослідження) стратегію, щоб визначити, чи була вона (стратегія) завершеною та чи була досягнута її мета. При цьому, розглядається можливість потенційних подальших досліджень місця події, якщо обставини змінюються або з'являється додаткова інформація. Безпека та цілісність місця події повинна зберігатися.

Предмети, що мають потенційну судову значущість, повинні реєструватися в їхньому ситуаційному контексті до будь-якого первинного зрушення з місця. Запис (фіксація) повинен тривати протягом усього огляду (дослідження) місця події.

Записи повинні бути досить детальними, щоб дати можливість іншим, хто матиме відношення до розслідування (дослідження) інциденту, точно повідомити:

– розташування місця події, опис і умови навколишнього середовища, коли це необхідно;

– розташування предметів, висновків та спостережень, отриманих у ході огляду (дослідження);

– дослідження, що проводилися, де і коли вони були зроблені та ким;

– результати досліджень, як позитивні так і негативні;

– опис зібраних предметів та унікальних ідентифікаторів, пов'язаних з цими предметами.

Мають бути документально підтверджені процедури щодо забезпечення того, щоб всі записи, що підлягають аналізу та інтерпретації, були придатні для передбачуваної мети.

Стандарт регламентує розроблення документально оформлених політик з розпізнавання (виявлення), збору (вилучення) та подальшого управління предметом. Якщо в рамках дослідження місця події є підозра, що предмет може становити загрозу, ці обставини повинні бути зареєстровані. Якщо передбачається деструктивне поводження або руйнування предметів, то реєструється детальний опис предмета у його початковому стані.

Стандарт передбачає розроблення документально оформлених методик збору (вилучення) різних типів предметів, що зазвичай зустрічаються при огляді місць подій.

Методики повинні включати:

а) як предмет має бути зібраний, отриманий або відібраний (вилучений);

б) вказівки щодо збирання еталонних зразків, якщо це необхідно;

в) заходи з мінімізації ризику втрати, руйнування, забруднення або зміни;

г) кількість, необхідну для повторного тестування (дослідження), де це можливо.

У стандарті передбачено розроблення документально оформлених методик для упаковки предметів, що регулярно збираються, щоб мінімізувати ризики втрати, руйнування, забруднення або зміни.

Методики повинні включати:

а) заходи, необхідні для забезпечення предметів та їхнього збереження перед здійсненням упакування;

б) необхідність окремого упакування предметів, де упакування предметів може пошкодити їх;

в) тип використовуваної упаковки;

г) спосіб герметизації та пломбування упаковки;

д) будь-які заходи, необхідні для збереження цілісності, в тому числі при транспортуванні;

е) умови при короткостроковому та довгостроковому зберіганні.

Небезпечні предмети повинні бути вміщені до відповідного контейнеру. Зазначені принципи повинні застосовуватися, коли не існує процедур щодо незвичного збору предметів.

Повинні бути розроблені документально оформлені методики для маркування всіх предметів. Упаковка і/або предмет повинні бути відзначені спеціальним ідентифікатором, що дозволяє його відстежувати протягом усього процесу. Унікальний ідентифікатор повинен включати такі дані:

а) опис предмета;

б) місце розташування, звідки було вилучено предмет;

в) дату збору предмета;

г) найменування або ідентифікатор особи, яка відібрала предмет;

д) справа або дослідження (провадження), до якої має відношення предмет;

е) будь-яку іншу відповідну інформацію, що може представляти інтерес для подальших процесів в майбутньому, наприклад, як збір предметів.

Небезпечні предмети повинні бути відзначені відповідним попереджувальним маркуванням. Маркування може також включати будь-які особливі вимоги щодо зберігання або обробки.

Повинні бути розробленими і документально оформленими методиками щодо опису того, як зібрані предмети мають реєструватися, транспортуватися та зберігатися для підтримки цілісності предметів. Предмет повинен контролюватися протягом усього судового процесу.

Умови транспортування і зберігання повинні мінімізувати втрати, руйнування, забруднення або зміни через умови навколишнього середовища, таких як температури, радіація і вологість.

Умови зберігання повинні враховуватися при прийомі будь-якого предмета з метою можливого тривалого зберігання і можливості подальших експертиз. Якщо цей предмет схильний до руйнування, слід вжити відповідних заходів, наприклад, взяття проб перед довгостроковим зберіганням.

Задokumentовані політики повинні включати до себе способи керування предметами, що отримані в пошкодженому або невідповідному упакованні.

Стандартом передбачено, що звіт (протокол) повинен бути точним, чітким, недвозначним, неупередженим і відповідним для передбачуваного використання. Повинні бути передбачені задокументовані методики для забезпечення цілісності письмового звіту, включаючи оновлення методик, а також, що вони зберігаються, систематизуються та відстежуються доступним способом.

Враховуючи обмеження в обсязі матеріалу, ми не будемо робити детальний аналіз наведених положень, при цьому лише акцентуємо увагу на головних, на наш погляд, двох моментах.

1. Підрозділи, що забезпечують огляд (дослідження) місця події, перш за все, розпізнавання (виявлення), запис (фіксація), збір (вилучення), транспортування і зберігання предметів, що мають потенційну судову значущість, повинні впровадити системи управління якістю відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17020. Так, в державі тільки ДНДЕКЦ МВС України акредитовано за вимогами ISO/IEC 17020 у сфері (акредитації) виявлення, фіксації, вилучення, пакування та попереднього дослідження слідів рук, у тому числі з об'єктами-слідоносцями; перевірки дактилокарт і слідів рук за центральним автоматизованим дактилоскопічним обліком Експертної служби МВС.

2. При регламентації певних загальних положень з дослідження місць подій, Стандартом передбачено наявність ряду документів, вказаних вище, що повинні визначати компетентність персоналу, всі його дії з моменту отримання повідомлення про подію (інцидент) до зберігання вилучених предметів та звітності за результатами огляду, які у більшій частині відсутні.

На сьогоднішній день розпочато роботи із гармонізації міжнародного стандарту ISO 21043-2:2018 «Forensic sciences. Part 2: Recognition, recording, collecting, transport and storage of items» («Розпізнавання (виявлення), запис (фіксація), збір (вилучення), транспортування і зберігання предметів») технічним комітетом стандартизації 292 «Судова експертиза» Національного органу стандартизації України в якості національного, що потребуватиме певного часу.

Слід зазначити і те, що відповідно до ДСТУ 3017:2015 «Видання. Основні види. Терміни та визначення понять» стандарт – це нормативне видання, що містить комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації, встановлених на основі узагальнених досягнень науки, техніки й практичного досвіду, ухвалене уповноваженим органом; до ДСТУ 1.1:2015 «Національна стандартизація. Стандартизація та суміжні види діяльності. Словник термінів»

стандарт – це документ, оснований на консенсусі, прийнятого визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, і спрямованого на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері.

Незважаючи те, що національні стандарти є узагальненнями «досягнень науки, техніки й практичного досвіду», спрямовані «на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері», є комплексом «норм, правил, вимог», прийнятими «визнаним органом», відповідно до статті 23 Закону України «Про стандартизацію» (від 05.06.2014 № 1315-VII) вони застосовуються на добровільній основі, крім випадків, якщо обов'язковість їх застосування не встановлена нормативно-правовими актами Центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики з певних питань. Тобто використання стандартів у нашій державі, у більшості випадків, є добровільним началом з метою підтвердження компетенції та компетентності певної установи надавати у визначеній нею галузі продукції та послуг.

Таким чином, на наш погляд, з початком робіт з гармонізації міжнародного стандарту ISO 21043-2:2018 необхідно починати роботу з впровадження в діяльність підрозділів, що забезпечують огляд (дослідження) місця події, перш за все, розпізнавання (виявлення), запис (фіксація), збір (вилучення), транспортування і зберігання предметів, що мають потенційну судову значущість, систем управління якістю відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17020 з наступною регламентацією обов'язковості застосування вимог міжнародного стандарту ISO 21043-2:2018 в практичній діяльності підрозділів, що забезпечують огляд (дослідження) місця події.